

“Sobre la frontera humà-animal”

Una aproximació antropològica a la representació social
sobre el món dels primats

“Treball final de Grau en Antropologia social i cultural”

Anna Martín Garcia

annamartingarcia1988@gmail.com

Curs 2012-2013

Tutora: Cristina Larrea Killinger

Resum

La coneguda problemàtica que esdevé sobre la frontera humà-animal i la particularitat de l'espècie humana ha estat motiu d'intensos debats multidisciplinaris al llarg de l'història. Novament, sembla que aquesta discussió tornar agafar embranzida degut en part als avenços biotecnològics; a la relació emocional que els humans estem desenvolupant amb les mascotes; i pel sorgiment de molts estudis científics que demostren les capacitats socials, intel·lectuals i cognitives de molts éssers vius, que eren pensades com úniques per l'espècie humana. Els resultats d'aquesta recerca ens permeten copsar una aproximació a l'actual percepció del món animal i més concretament a la figura del ximpanzé en un lloc concret: la Fundació Mona. Les dades es van recollir en un breu període d'observació a la Fundació, com de l'execució de vuit entrevistes a individus provinents d'àmbits distints: quatre dels quals són professionals que treballen en el centre de recuperació de primats (Fundació Mona), i els quatre restants, desconexors del món dels primats. Els resultats deixaran entreveure les dificultats que suposa trencar unes categories i representacions socials molt ancorades, tant en l'àmbit dels profans com en l'àmbit dels experts.

Paraules clau: humà-animal, cultura-natura, percepció, ximpanzé, profans, experts, humanització, des-humanització, evolucionisme, salvatge-domèstic.

Índex

1. Introducció.....	2
2. Marc teòric.....	3
3. Fundació Mona.....	7
4. Eines metodològiques i caracterització dels entrevistats.....	9
5. Una aproximació a la cosmovisió dels entrevistats.....	11
6. Salvatge/domèstic.....	13
7. Atracció i categorització del primat.....	15
8. Com es percep la relació humà-mascota i humà-ximpanzé.....	16
9. Algunes conclusions.....	18
10. Bibliografia.....	20
11. Notes.....	21
12. Annex.....	21

Introducció

En els darrers anys en el context de Catalunya hem pogut observar un canvi força significatiu pel que fa la relació de les persones i els animals de companyia. Avui en dia no tant sols mascotes com el gos o el gat s'han integrat en l'esfera de lo privat, sinó que a més, certes espècies d'animals salvatges com ara els rèptils, alguns rosegadors, aus i en alguns casos més excepcionals inclús primats, s'estan introduint en les llars humanes. Aquesta nova realitat, ens invita a realitzar certs replantejaments sobre la frontera humà-animal.

Aquesta investigació parteix d'una hipòtesi i dues preguntes. La hipòtesi inicial planteja que a major proximitat en la relació afectiva entre les persones i els animals, major serà el canvi en el conjunt de les representacions socials sobre els límits al voltant del món animal.

D'aquí sorgeix la primera qüestió que és: estariem parlant d'una nova reconfiguració de la frontera humà-animal?

La segona qüestió que intentaré respondre en l'article és: com es representa el primat, i més específicament el ximpanzé, des de la perspectiva d'aquells qui mantenen un vincle de proximitat(experts) i aquells que no el tenen (profans)?

En el present treball d'investigació m'he proposat estudiar l' actual representació social dels humans envers el món animal, i més concretament sobre la dels primats, ja que degut a la forta influència de la teoria darwinista del origen de les espècies, va conduir a atorgar als primats múltiples semblances -tant físiques com psicològiques- amb l'ésser humà, i ha resultat situar aquesta espècie a la frontera entre l'esfera humana, i l'esfera animal.

Per començar, presentaré el marc teòric tenint en compte algunes corrents de pensament que han estat significatives a l'hora de relacionar la naturalesa amb la cultura. Més endavant exposaré algunes teories que des de diferents àmbits disciplinaris posaven en dubte el marc teòric, i aquestes finalment ens conduiran a l'estat de la qüestió actual. Això ens permetrà arribar a una breu descripció a l'objecte d'estudi principal, la Fundació Mona. Els resultats empírics de l'investigació, sorgeixen de la realització de vuit entrevistes semi-dirigides a dos grups d'individus de contextos diferents: “els experts” personal treballador d'un centre de recuperació de primats (Fundació Mona); i “els profans” persones totalment alienes al món dels primats. L'objectiu és dur a terme un anàlisi

comparatiu entre el discurs dels experts, i el discurs dels profans per demostrar -o no -, la hipòtesi inicial plantejada.

Marc teòric

Donada la vasta informació i teorització que es pot trobar al voltant de la problemàtica sobre la frontera humà-animal, el temps atorgat per dur a terme la present investigació, i la limitació en quant l'extensió de l'article, he decidit fer una breu selecció d'alguns autors i corrents de pensament significatius, que d'alguna manera es relacionen amb els resultats obtinguts del treball empíric. Per aquest motiu he mostrat una breu pinzellada de cada un abandonant un aprofundiment exhaustiu. Per el present estudi, es requereix tractar una doble problemàtica teòrica en l'àmbit de l'antropologia. Per una banda l'eix central del treball recau en la frontera humà-animal que s'ubica dins la dualitat natura/cultura. Durant el procés d'investigació però, ha sorgit una de nova en relació "al límit de lo humà". En la primera d'elles –la frontera humà-animal- ens hem de remuntar al pensament d'Aristòtil quant va diferenciar tres tipologies d'ànimes: vegetativa, sensitiva i racional, separant d'alguna manera els éssers vius i dotant-los d'uns atributs -on ja la facultat de la "racionalitat" i l'intel·lecte les atribuïa a l'ésser humà -. (Aristóteles, 1969:56). Més endavant el corrent racionalista (s. XVI-XVII) sostingut per René Descartes va acabar de delimitar la frontera entre el món animal i el món humà, i la seva aportació del cartesianisme exposada en l'obra "*Meditacions Metafísiques*" va afavorir el pensament dualístic. (Descartes, 2005)

La importància en aquest article d'aquests corrents de pensament relacionats entre sí, és l'impacte que han provocat tant a nivell teòric, -especialment en l'antropologia -, com a nivell pràctic –en la construcció de categories i percepcions en la mentalitat occidental -. Podríem afirmar que ha estat a través del pensament Aristotèlic i el dualisme cartesià de Descartes que ha donat pas al dualisme natura/cultura en l'àmbit antropològic, i que conseqüentment ha afavorit la creació d'una frontera entre lo humà i l'animal. A més, el racionalisme ha contribuït a la configuració d'una sèrie d'atributs únics de l'espècie humana que intenten traçar els límits de lo humà. No ens podem oblidar del importantíssim pes que va suposar l'obra "*El origen de las especies*" de Charles Darwin publicat al 1859 (Darwin, 1998). On per una banda va propiciar la comparació entre les espècies (fet impensable sota l'ideari teològic

cristià), i per altre banda, degut a la relació entre la teoria evolutiva i l'idea de progrés - sorgida de la noció de “selecció natural” i “la lluita per l'existència” - (Darwin, 1998:83), va fomentar a una creixent concepció del ésser humà com a l'últim esglai del procés evolutiu, i que d'aquí en resultaria l'atribució d'un estatus de superioritat.

L'evolucionisme també va tenir una forta influència en l'antropologia des dels seus inicis. Elena Ronzón en l'obra de “*Antropología y antropologías*” fa un recorregut històric de la disciplina antropològica i centra un capítol en exposar la problemàtica teòrica que esdevé en el desenvolupament de l'antropologia biològica - influenciada pel darwinisme- entre antropòlegs espanyols.

E. Ronzón explica que en l'àmbit antropològic hi haurien dues vessants de l'evolucionisme, aquell que remet al pensament de Morgan i Tylor, i l'evolucionisme entès en termes de les ciències naturals (Ronzón, 1991:330). L'autora parafrasejant a l'antropòleg Antonio Machado (1815-1896) seguidor del darwinisme, mostra com entrellaça ambdós significats de l'evolucionisme:

“(...) si bien el hombre <<conserva...la estructura física de los animales superiores>> y, por consiguiente, <<caracteres violentos y sanguinarios>> &c., ese <<legado de su origen>> se va modificando <<a medida que su civilización aumenta>>” (Ronzón, 1991:332)

Com es pot observar, Machado utilitza la noció d'evolució de Darwin en un sentit de progrés històric de l'home (Ronzón, 1991:332).

Com bé és sabut, durant molts anys l'antropologia s'havia dedicat a la taxonomia humana a partir d'estudis raciològics amb la finalitat de descobrir la “història natural del l'home” (Ronzón, 1991:312). Més endavant però, els antropòlegs Luis de Hoyos Sáinz (1868-1945) i Telesforo de Aranzadi (1860-1945) abandonen l'interès per l'antropologia pròpiament taxonòmica, i desvien el focus d'atenció cap al anomenat “desenvolupament de la cultura” (Ronzón, 1991:364) Els autors anomenaran aquest enfocament “etnologia” abans entesa com l'estudi taxonòmic de pobles.

L'antropologia per tant, va abandonar d'alguna manera el significat de la noció d'evolució en tant que l'home esdevé del món animal, i va tendir a descriure aquest concepte focalitzant-lo exclusivament a l'esfera humana (ja sigui a partir de l'estudi raciològic o en termes de “progrés” cultural), com si es tractés d'una evolució distint a la resta d'éssers vius.

Per tant, el dualisme de naturalesa i cultura ha estat arrelat en el pensament antropològic des del naixement de la disciplina com bé explica Verena Stolcke:

“En efecto, la antropología en tanto que estudio de la experiencia humana en relación a su diversidad en el tiempo y en el espacio, había compartido desde sus inicios en el renacimiento europeo con las ciencias de la vida la idea de que una clara línea dividía el mundo de la libre creatividad humana del resto del mundo vivo” (Stolcke. V, 2011: 6)

Per altre banda, Gustavo Bueno en el pròleg de Elena Ronzón, afirma que és a partir del Renaixement que se li atribueix al ésser humà una posició de superioritat envers la resta dels éssers vius, i mostra com aquesta idea fou una de les bases de l'Antropologia. (Ronzón. E, 1991:17)

“(...) entonces sólo los hombres tendrán la dignidad de pensar, de ser el lugar donde habita la res cogitans frente a la res extensa. (...) se comprenderá que pueda exigir que se los considere como un campo cognoscible peculiar y privilegiado frente a la Naturaleza (...) Vico (...) llamó a esta nueva ciencia del hombre la scienza nuova; pero esta ciencia nueva no era otra cosa sino una versión de la Antropología.” (Ronzón. E, 1991:17-18)

Un d'aquests elements distintius entre l'humà i els animals que suggereix tant el pensament aristotèlic, com en el corrent racionalista i com ho fa Gustavo Bueno és la capacitat de raonar dels humans. Altre element força recurrent es mostra –per exemple- en l'obra *“Nuestros orígenes. En busca de lo que nos hace humanos”*, on el paleontòleg i antropòleg Richard Leakey afirma que el que ens separa els humans dels primats, és la cultura (Leakey, 1992:130), idea que més tard rebutjarà Franz de Waal (de Waal, 2005). En aquesta línia, podem doncs afirmar que existirien tres capacitats úniques per l'ésser humà que són: la raó –associada amb l'idea de l'intel·ligència -, la “cultura”, i el llenguatge articulat (vegem a continuació).

Durant la dècada dels anys 70', es varen dur a terme una sèrie d'estudis lingüístics realitzats a Estats Units amb ximpanzés. Un bon exemple és l'investigació realitzada pels Gardner amb una ximpanzé anomenada Washoe. Els resultats d'aquest estudi van produir un fort rebombori entre els intel·lectuals de l'època, tot i que els sorprenents resultats no varen ser acollits amb massa credulitat. L'investigació conclouia la capacitat dels ximpanzés d'aprendre el llenguatge de símbols americà ASL (American Sign Language), i a més es reafirmava que aquesta capacitat no és

innata sinó apresada. Washoe, no només era capaç de reproduir el llenguatge de signes, sinó entendre'l, crear categories mentals, ser capaç de combinar paraules per crear noves estructures (capacitat segons Noam Chomsky única de l'espècie humana), així com poder mantenir conversacions esporàdiques amb humans i ensenyar aquest llenguatge a altres ximpanzés (R.Fouts, 1997:128-131). Aquests estudis trencaven la concepció de la especificitat humana sostinguda pel llenguatge, justament en un període on ja la primatòloga Jane Goodall havia fet sacsejar la singularitat humana demostrant l'habilitat dels ximpanzés de fabricar i/o modificar eines –capacitat atribuïda només a l'espècie humana -.

En aquesta línia de pensament, el primatòleg Franz de Waal (de Waal, 2001: 18) afirma que un dels principals factors que fan que els humans es percebin com una espècie a part de la resta, és el fet de tenir “cultura”- noció força polèmica degut a les seves múltiples definicions. Segons de Waal, existirien a “grosso modo” dues principals definicions d'aquest concepte, per una banda aquella definició que s'associa amb conceptes com l'art, els símbols, la música, etc; i una segona definició que seria aquella que s'entén com que certa informació i/o costums es transmeten d'uns als altres (de Waal, 2001:19). Franz de Waal afirma que la cultura (entesa com la segona definició) no és quelcom únic de l'espècie humana, sinó que existeixen altres espècies en on s'han observat comportaments “culturals”, com per exemple els primats. Per aquest motiu, l'autor no només reclama la redefinició del concepte de cultura, sinó que s'oposa a la concepció dualista de natura-cultura. En aquest darrera idea, critica el pensament dualístic de l'Occident.

“Parece que en Occidente tenemos una tendencia incontrolable a dividir el mundo en dos opuestos: lo bueno en oposición a lo malo, nosotros y ellos, lo femenino y lo masculino, lo aprendido y lo innato, etc. Todas estas dicotomías nos ayudan a ordenar los conocimientos, pero lo hacen a costa de un alto precio, ocultando las complejidades y matices de lo que significan.” (de Waal, 2001: 19)

Per altre banda, l'antropòleg percussor de Lévi-Strauss, Philippe Descola en l'última de les seves obres “*Más allá de naturaleza y cultura*”, expressa la necessitat de repensar el dualisme natura-cultura, ja que tot i que les bases segueixen essent sòlides afirma que “*(...) sus fallas de estructura resultan cada vez más notorias (...)*” (Descola, 2005:17)

Més recentment, en el vint-i-setè volum de la revista de l'Institut Català d'Antropologia “*Quaderns*” (2011), diversos autors com Verena Stolcke, Montserrat

Ventura, Ph.Descola entre d'altres, proposen també la necessitat de replantejar la dualitat cultura-natura, no tant sols com apunta Descola degut a que aquesta dicotomia és una concepció clàssica i reduccionista que no deixa cabuda a altres percepcions, sinó que degut als creixents descobriments biotecnològics que permeten crear òrgans híbrids (humà-animal), obliguen a replantejar aquesta percepció que tenim els Occidentals respecte la naturalesa.

Per tant, sembla ser que des de diferents perspectives disciplinars com l'antropologia, la primatologia i la biomedicina proposen abandonar aquesta noció de Naturalesa com quelcom exterior a l'esfera humana, i començar-la a integrar com a part d'un tot, així com abandonar aquesta concepció antropocèntrica del ésser humà.

Fundació Mona

Per tal de dur a terme aquesta aproximació a la percepció dels ximpanzés, l'objecte d'estudi principal ha estat el centre de recuperació de primats "Fundació Mona", situat a la frontera entre la província de Girona i la Selva, al municipi de Riudellots de la Selva.

La Fundació Mona va néixer l'any 2000, i un any més tard es va posar en marxa amb l'introducció d'un grup de ximpanzés. Aquest centre recull principalment ximpanzés, -així com també alguns macacs- que provenen de tres realitats diferents: alguns d'ells provenen del món del circ, altres del món televisiu, i altres que vivien en llars com a mascotes. El centre actualment té un total de 13 ximpanzés dividits en tres espais: l'espai A es troba constituït per un grup mixta (femelles i mascles); l'espai B format per un grup de mascles; i finalment el darrer grup (ubicat a les gàbies de socialització) que es troba en procés d'inserció a un dels dos grups (veure fotografies annexes). Per altre banda, el personal que treballa a la Fundació es podria classificar en tres grans grups: per una banda el personal amb contracte format per biòlegs, psicòlegs i veterinaris que són els cuidadors responsables i directius; un segon grup el constituirà el grup d'investigadors becats per les seves respectives universitats, i finalment un grup de voluntaris.

Els ximpanzés nouvinguts al centre degut al alt nivell de contacte que han mantingut amb els éssers humans i de la privació del contacte amb altres ximpanzés, arriben a la Fundació amb grans mancances psicològiques i socials, així com també deficiències a nivell físic (nutritiu i motriu principalment). El principal objectiu de la

Fundació és millorar l'estat físic i psicològic del primat a partir de proporcionar-li un espai i un grup social estable, amb la finalitat que els individus desenvolupin les habilitats adequades per relacionar-se, i proporcionar-los així un estat de benestar. El cuidadors responsables de la Fundació utilitzen els conceptes “d’humanitzar” i “deshumanitzar”. Un nombre significatiu d’ informants de la Fundació defineixen el concepte “humanitzar” com: *“perder los rasgos de tu propia especie y intentar adoptar los de el humano”* (Dídac, 26 anys, cuidador responsable). Altre objectiu de la Fundació, serà el de “des-humanitzar” aquests ximpanzés de manera progressiva a través de la pèrdua gradual del contacte amb l’èsser humà, i fomentant el contacte entre ximpanzés. (Val a dir que la “des-humanització” mai acaba esdevenint al 100% ja que aquests ximpanzés es troben en un àmbit controlat per humans.)

El procés de “des-humanització” s’assimila a un ritual de pas on l’individu arriba sota la categoria “d’humanitzat” per esdevenir “des-humanitzat”. El primat des de que entra a la Fundació passa per un procés molt pautat per tal “des-humanitzar-se” i integrar-se en un grup social. El nouvingut, al arribar al centre passarà uns dies sota “quarantena” per assegurar el seu estat de salut així com per realitzar unes primeres avaluacions sobre el seu estat psicològic. Després, anirà a les gàbies de “socialització” (veure foto annex), on començarà a relacionar-se poc a poc amb els seus congèneres. Finalment quan els cuidadors considerin que està llest, entrarà a formar part d’un dels dos grups socials. Resulta interessant reflexionar sobre l’idea de “des-humanitzar”, ja que implica la pèrdua dels comportaments humans i tornar d’alguna manera a la categoria animal. Conseqüentment el concepte de “des-humanitzar” reconstrueix els límits de la frontera humà-animal.

Caldria esmentar que la Fundació Mona és una organització no governamental finançada a partir de tres vies principals: la primera d’elles és a partir de donacions voluntàries ja siguin esporàdiques, dels socis o inclús mitjançant l’apadrinament d’un ximpanzé. Per altre banda, l’ajuntament de Girona els hi proporciona un petit ajut econòmic, i finalment, una darrera via de financiació és a partir de els cursos relacionats amb la primatologia, així com estades curtes que ofereix la Fundació per parelles que estiguin interessades a experimentar la feina dels voluntaris.

Eines metodològiques i caracterització dels entrevistats

Per tal de copsar l'actual percepció dels humans envers el món animal i la representació social que es té del món dels ximpanzés, l'eix d'anàlisi central serà el discurs dels individus. Es pretén analitzar com les persones construeixen el discurs, la manera en que classifiquen el món animal i com reflexionen en relació a la frontera del que és humà, amb la finalitat de provar l'hipòtesi inicial així com respondre a les qüestions plantejades a l'inci. S'han realitzat un total de vuit entrevistes semi-dirigides a dos grups d'individus d'àmbits diferents. Un dels grups estarà format pels que anomenaré "experts", compost per dues dones i dos homes treballadors de la Fundació Mona. El segon grup que anomenaré "profans", es troba constituït per dues dones i dos homes aliens al món dels primats i al món de les ciències naturals.

Les entrevistes del grup dels experts van ser realitzades individualment en la mateixa Fundació Mona. En canvi, les entrevistes als profans van ser realitzades a les llars personals de cada individu, excepte una que va ser duta a terme en un espai públic. Les següents taules plasmen una breu caracterització dels informants.

Perfil grup "Profans"

Nom	Edat	Origen	Contacte amb animals	Ocupació
Carla	30	Barcelona	Afirma no sentir massa interès pel món animal. Durant l'infantesa, però ha tingut hámsters i una tortuga	Auxiliar en Clínica Dental
Vanesa	33	Rosario, Argentina	Durant l'infantesa va poder mantenir cert contacte amb animals en el context d'una casa rural familiar. Afirma estar en contra de tenir mascotes.	Treballa en feines temporals
Marc	32	Mollet del Vallès	Durant l'infantesa ha tingut dos pollets, actualment té un gos.	Vigilant de seguretat
Aleix	31	Sant Joan Despí	Mai ha tingut cap mascota, tot i que afirma que li agraden els animals en general.	Auxiliar farmacèutic

Perfil grup “Experts”

Nom	Edat	Origen	Ocupació
Glòria	38	Barcelona	Psicòloga cuidadora responsable
Anna	33	Murcia	Veterinària cuidadora responsable
Dídac	26	Austríac	Biòleg cuidador responsable
Carles	38	Sant Cugat del Vallès	Antropòleg Investigador, realitzant tesis doctoral a la Fundació

Com es pot observar, he intentat agafar un rang d'edat força tancat que va dels 26 als 38. També he tingut en compte una certa igualtat pel que fa el gènere dels informants d'ambdós grups.

Aquests dos grups -profans i experts- ens servirà per fer una comparativa sobre els discursos que desprèn cada sector, per veure fins a quin punt són distintes les seves percepcions respecte el món animal i els ximpanzés.

Fruit de les entrevistes semi-estructurades realitzades als dos grups, hem pogut trobar una continuïtat discursiva al voltant de tres ítems principals: per una banda el sistema cultural del món animal per part dels entrevistats; per l'altre el sistema de classificació del món animal en general i de la ubicació de la figura del primat, i finalment sobre la relació humà-animal i humà-ximpanzé.

Una altre eina metodològica ha estat l'observació en la Fundació Mona alguns caps de setmana al llarg de quatre mesos -malgrat que aquesta ha estat secundària-. Allà he pogut observar certes tasques dels treballadors. La principal tasca que he observat ha estat el moment en que obren els túnels que comuniquen els dormitoris dels ximpanzés amb les instal·lacions exteriors, en aquest moment es duen a terme alguns reforçaments positius amb els ximpanzés –sobretot amb aquells que es mostren poc disposats a sortir a l'exterior - a més de donar-se una sèrie d'interaccions entre ximpanzés i cuidadors. Aquesta breu observació m'ha donat la possibilitat d'observar algunes pràctiques que es contradiuen amb el discurs oficial de la Fundació (tot i que més tard en les entrevistes han reconegut aquestes paradoxes.)

Finalment una darrera eina metodològica ha estat gràcies a la facilitació de l'història de vida dels ximpanzés que m'ha ajudat per comprendre el seu background, així com uns informes de seguiment on es mostra el progrés dels ximpanzés (en termes de benestar) a la Fundació.

Una aproximació a la cosmovisió dels entrevistats

Pel que fa el sistema cultural del món animal per part dels entrevistats, hem de tenir en compte que tot i les variants en quan al perfil dels individus entrevistats, ja sigui per la seva formació o per la seva procedència, podem afirmar que tots provenen de contextos occidentals i per tant el seu sistema ideològic -en relació a la temàtica tractada, parteix d'una base comuna: la dualitat humà-animal, un pensament antropocèntric i una perspectiva naturalista en paraules de Phillippe Descola. (Descola, 2005:190)

Malgrat aquesta generalització en relació a la percepció dels entrevistats, tant sols una persona de les entrevistades va expressar una crítica d'aquesta percepció dualística:

“ (...)som éssers vius com són els animals, com són les plantes, (...)No hem de fer la classificació els homes per una banda i els animals per l'altre (...)” (Glòria, 38 anys, cuidadora responsable)

Tot i això, ambdós grups perceben l'ésser humà com a ent superior a la resta d'espècies. Aquesta superioritat –lligada al pensament antropocèntric i evolutiu, es manifestarà en la forma en que els humans es relacionen amb les demés espècies, exercint un control sobre aquestes considerat legítim, perquè -com afirmen ambdós grups entrevistats, aquesta serà la manera per assegurar el benestar dels animals.

“Hombre en un zoológico están...no se están más cuidados, ¿ no? no se, los cuidan, les dan de comer, no? y en la selva están como...suelos y no se, supongo que los cuidarán mejor en el Zoo que no en la selva que están ahí solos...” (Carla, 30 anys, auxiliar odontològica)

En certa manera, la creença que l'humà es situa per damunt de la resta d'espècies vives es deu -en gran mesura -, a la teoria evolutiva de Charles Darwin (*“El origen de las especies”*, 1998), la qual en comptes de ser entesa com quelcom que ens uneix a totes les espècies de la Terra, va ser percebuda com una escala de progrés on l'humà es situaria a dalt de tot d'aquesta. Arrel del sorgiment de la teoria evolucionista, la frontera natura-cultura i conseqüentment humà-animal es va anar fent més forta. A més, fou a partir d'aquest moment, que se li varen començar a atribuir una sèrie de característiques a l'ésser humà úniques de la seva espècie. Per exemple conceptes com la raó i el llenguatge articulat han sorgit en el discurs de gran part dels entrevistats com a atributs únics dels éssers humans. L'explicació evolutiva va calar tant, que inclús avui en dia –un segle i mig més tard -, trobem aquest discurs

en vigor tant en l'àmbit de la Fundació Mona com en les persones alienes al centre. Un bon exemple que demostra com el discurs evolutiu segueix essent vigent i que comporta el reafirmament de la frontera humà-primat és el següent:

“Entonces... ¿Qué nos separa? Pues todo, la genética, la inteligencia, el modo de vida...mm todo, y muchísimos años de evolución, son antepasados de los humanos pero muy muy lejanos, entre un humano y un chimpancé hay una diferencia abismal, no tienen nada que ver. ¿Qué nos separa? Todo, ¿Qué nos diferencia? Todo, totalmente diferente” (Anna, 33 cuidadora responsable)

Pel que fa la gran majoria del personal entrevistat de la Fundació, coincideix en afirmar que l'ésser humà es caracteritza per ser un ésser possessiu. Aquest tret, es relaciona amb la forma de com percebem els animals, és a dir, des de una perspectiva antropocèntrica i de superioritat. D'aquesta manera podem afirmar que l'antropocentrisme, la superioritat, el control, i el fet que els humans tendim a ser possessius, són característiques que es lliguen totes entre sí, i d'alguna manera unes comporten les altres. De fet, altre conseqüència que se'n deriva d'aquesta cosmovisió és l'anomenada humanització dels animals. Ens els darrers anys hem pogut observar –a l'Occident –, una tendència cada vegada major de fer més humanes a les mascotes, però també als primats en el món televisiu o de l'espectacle. Segons el psicòleg especialitzat en primatologia Franz de Waal afirma que l'interès de mostrar els ximpanzés en el món de l'espectacle des del segle XIX fins avui dia, és la autoreafirmació de la particularitat humana.

“El hecho de haber elegido a los simios para esta tarea tiene su lógica puesto que la singularidad humana necesita confirmación sobre todo ante animales semejantes a nosotros” (de Waal, F, 2001: 17).

Com podem observar, l'humanització no és més que un resultat de la percepció del ésser humà en relació a la resta d'espècies.

En suma, podem concloure que la percepció dualista cultura-natura i la teoria evolutiva han conduït a una sèrie d'actituds i percepcions com: l'humanització, el control, l'antropocentrisme i la possessió que no són més que el resultat d'aquesta cosmovisió.

Salvatge/domèstic

El sistema classificatori dels informants gira principalment al voltant de l'oposició salvatge/domèstic. M'agradaria esmentar abans una primera categorització força determinant, que em va comentar explícitament una de les informants, mentre que d'altres ho varen suggerir de forma més implícita. Aquesta categorització contempla l'existència de dos tipologies de persones: les que els hi agraden els animals, i els que no. Tal distinció també la menciona F. De Waal (de Waal, 2011:22) i, segons on s'inscriu un individu, la percepció sobre el món animal és mostrarà d'una manera o d'una altre.

Dit això, el principal sistema classificatori animal que ha sorgit en gairebé tots els discursos, -en el personal de la Fundació de forma més explícita que en les persones alienes -, és la dualitat salvatge-domèstic. Segons Descola, els sistemes classificatoris serveixen per definir vincles de proximitat o llunyania (Descola, 2005:34), és el cas de la dualitat salvatge/domèstic. El salvatge seria aquell "altre" llunyà amb el qual no hi ha cap mena de vincle afectiu, mentre que el domèstic s'associaria amb aquell que establim una relació més propera. En cada una d'aquestes categories s'adscriuen una sèrie d'associacions i idees sota terminologies variants. Si ens aturem a analitzar el concepte d'animal domèstic segons el discurs dels entrevistats, ja d'entrada trobem una associació comuna entre ambdós grups: l'animal domèstic és associat estretament amb el concepte de mascota. Ambdós grups també estan d'acord en afirmar que per tal d'esdevenir un animal domèstic s'ha de donar un procés de convivència de llarga durada amb els humans, durant molts anys, o inclús segles. En el discurs dels experts però, afegeixen altre requisit sostingut per arguments més científics, el qual subratlla la importància de la mutació genètica d'aquests animals al llarg del segle, com a resultat de la convivència amb els humans. Si ens endinsem dins la categoria mascota, trobem una subcategorització, la qual es concepuda de forma distint entre el discurs dels experts i el discurs dels profans. Segons un dels informants de la Fundació, categoritza les mascotes segons la seva funcionabilitat; i en canvi, tres de quatre de les persones entrevistades fora de la Fundació distingeixen diferents tipologies de mascotes segons la seva tipicitat en el seu context cultural, i segons la proximitat en la relació respecte el vincle afectiu ¹.

¹ La funcionabilitat de les mascotes es classifica en dos grups: unes tindrien una funció de companyia, mentre que les altres adquiririen una funció d'ingrés econòmic.

Si ens fixem ara en l'anàlisi de la categoria salvatge ens trobem amb dues idees associades principalment: per una banda des del discurs de la Fundació, l'animal salvatge es relaciona amb el concepte de "perillositat", i, en canvi, sota el discurs d'una de les entrevistades profana associava el concepte de salvatge amb "maldat" atribuint així una personificació, un concepte ètic dins d'una categoria animal sorgida de la imatge que és donada en les pel·lícules, dibuixos, circ, etc.

La categoria de salvatge s'atribueix a aquells animals que s'associen a la natura perquè no s'acostumen a trobar en les esferes dels humans i per tant, representen l'alteritat, aquell altre llunyà i desconegut. Roger Bartra explica el perquè d'aquesta frontera entre l'humà i la naturalesa, i la percepció conseqüent de la natura en "*El salvaje en el espejo*":

"La teología cavó un inmenso abismo para separar el hombre de la naturaleza: tan grande era la separación que dejó a la sociedad en el aislamiento de un espacio desnaturalizado, en donde la humanidad era una masa solitaria rodeada por un universo amenazador y rígido" (Barta, 1996:138)

Aquesta podria ser una explicació de la perillositat que se'n deriva al pensar amb els animals salvatges, ja que s'associen a l'esfera desconeguda i temuda de la naturalesa. Una altre distinció entre el domèstic i el salvatge, és que mentre que el domèstic pren el rol de dominat sota l'home dominant, l'animal salvatge s'associa amb ser un animal incontrolable, i conseqüentment de l'idea del no-control, sorgeix l'idea de perillositat. En conjunt, l'interessant de la categorització salvatge/domèstic és que esdevé com una nova variant dins de la dualitat natura/cultura, doncs els animals domèstics pertanyen a la esfera humana - i per tant cultural- on hi regne un ordre controlat pels humans; i en canvi, els animals salvatges s'associen al món de la natura, a la perillositat, al caos i al no-control.

En canvi, les persones alienes a la Fundació afirmaran que les mascotes es classifiquen segons la seva tipicitat i proximitat a la hora d'establir una relació afectiva: les més freqüents seran el gat i el gos; mentre que les més noves i conseqüentment menys típiques són els rèptils, els porcs, hámsters i conills.

Atracció i categorització del primat

Set de vuit persones entrevistades afirmen sentir una atracció cap als primats, però, per què? Arrel de les respostes emergides al llarg de les entrevistes sorgeixen dos eixos principals que condueixen a aquesta atracció.

La primera d'elles, és que a causa de la teoria evolucionista de Darwin, els humans projectem un vincle filogenètic amb aquesta espècie. A l'hora de descriure aquests animals han sorgit adjectius i conceptes personificadors com ara que tenen personalitats individuals, que són “amigables”, que són parents dels humans o inclús que són com persones: *“un chimpancé es como más... si es como una persona, no? no se yo lo veo así más como una persona”* (Carla, 30 anys, auxiliar odontològica)

Els primats, i en especial els ximpanzés, són una espècie que es troben en una categoria liminal perquè quan es pensa en ells es confronten idees o concepcions contraposades. Per una banda, la forta dualitat entre el “món humà” i el “món animal” fa que se'ls allunyi de la singularitat del ésser humà, i per tant se'ls etiqueti dins de la categoria animal. Però, per altre banda, la percepció d'ells com avantpassats dels humans implica una proximitat filiativa amb l'ésser humà que cap altre espècie posseeix. Conseqüentment aquesta categoria de liminalitat el fa més atractiu i desperta curiositat.

Segonament, aquesta tendència a sentir una atracció cap als primats es deu també en com ens l'han mostrat en les pel·lícules, en el circ, la publicitat o dibuixos animats. Si tenim en compte que el coneixement dels entrevistats profans prové -en gran mesura, del cinema, espectacle, zoològic, dibuixos o circ, he pogut observar que tots ells a l'hora de descriure el ximpanzé ho han fet gairebé sota les mateixes categories.

“Lo único que sabía de estos animales era que se colgaban de los árboles y que comían plátano, y se rascaban los piojos entre ellos mismos.” (Marc, 32 anys vigilant de seguretat)

Alguns d'ells també doten els ximpanzés d'una gran intel·ligència.

Així doncs l'atracció que el ximpanzé desperta en els humans es deu com bé explica una de les cuidadores, a les semblances físiques i a la imatge que s'ha mostrat d'ells:

“(...) básicamente perquè són animals molt propers a nosaltres, i bueno la imatge que s'ha venut sempre de que el ximpanzé és com un...com una persona, no? és com el millor amic animal de l'home, no? i tot ve pues suposo que d'arrel de de Tarzán i de La Mona Xita i bueno, per tot el seguit d'ús que s'ha donat d'aquest animal, del

circ, en la publicitat, ens l'han acostat massa per poder entrar-lo dins de la categoria de casi humano, no? no sé.” (Glòria, 38 anys, cuidadora responsable)

Aquests dos motius es retroalimenten, per una banda a aquesta categoria de liminalitat deguda al vincle filogenètic compartit i a la semblança física, i per l'altre, la manera i freqüència en que ens han mostrat aquest animal en les pel·lícules, circ i publicitat.

La categorització d'aquesta espècie dins del sistema classificatori domèstic/salvatge cau en una contradicció en el discurs dels experts. Malgrat el defineixen com un animal salvatge, el tracte que mantenen amb ells s'acosta més a la relació que es mantindria amb un animal domèstic que no pas un salvatge, degut a la relació de proximitat que s'ha establert. En canvi, sota el discurs dels entrevistats profans a pesar que categoritzen als primats com a salvatges, la noció de perillositat es vincula segons el tamany del primat. Així, els primats de tamany menut no es consideren perillosos sinó “graciosos”, mentre que els més grans són percebuts com animals perillosos. Un informant del grup dels experts afirma que aquesta percepció es deu bàsicament a la imatge que s'ha mostrat d'ells.

Finalment, com he esmentat al inici d'aquest anàlisi, com a resultat de percebre els humans como éssers superiors, la relació que establim amb el món de la natura, o més específicament amb el món dels animals, és de dominació.

Com es percep la relació humà-mascota i humà-ximpanzé

Dins l'àmbit dels animals domèstics, els entrevistats aliens a la Fundació afirmen que el vincle que s'estableix entre un humà i la seva respectiva mascota és una relació de tipus afectiva, on la persona pren el rol paternalista, ja que la mascota és percebuda com un ésser inferior i vulnerable al qual s'ha de cuidar. A pesar que tant sols una de les persones entrevistades ha afirmat explícitament que la relació del humà amb la mascota és totalment desigual i de dominació (1), la resta ho ha suggerit al parlar de la relació paternalista, de la necessitat de cuidar-los, etc. Des de la perspectiva dels experts, la gran majoria coincideix en afirmar que la relació humà-animal es tracta d'una relació de dominació. No obstant, una de les entrevistades s'oposa a la percepció d'una relació desigual i afirma que es tracta d'una relació recíproca. (2) Altrament, en l'àmbit de la Fundació, els ximpanzés tot i ser -sota el discurs dels experts -, animals salvatges i per tant llunyans, el fet de conviure en un mateix espai comporta per ambdues parts establir certa relació.

“(...) en un centro de este tipo en el que tenemos que convivir día a día y tenemos que ayudarnos mutuamente y necesitamos tener cierta relación y ellos como animales sociales te piden una relación” (Anna, 33 anys, cuidadora responsable).

Segons els cuidadors, la relació que s'estableix és definida com una relació d'amistat on es construeix un vincle afectiu important. Malgrat que el contacte físic és gairebé nul exceptuant situacions on sigui imprescindible, alguns ximpanzés del centre requereixen d'unes cures diàries que condueixen a establir una relació més propera amb el cuidador. En aquest sentit es podria dir que com més contacte físic, més estreta és la relació, ja que es crea un espai d'intimitat entre el ximpanzé i el cuidador de forma regular. Tot i així, una de les cuidadores que intervé en les activitats curatives assegura que sempre hi ha cert grau de desconfiança degut a que són animals salvatges. Com podem observar, la noció de perillositat no acaba de desaparèixer tot i existir un llaç afectiu.

La relació dels cuidadors i els ximpanzés en el context de la Fundació es contradiu entre el que vindria a ser el discurs que emet la Fundació i la pràctica real. Perquè, per una banda, una de les funcions principals del centre és la de “des-humanitzar”, és a dir, perdre de manera progressiva el vincle amb l'humà. Però a la pràctica, al tractar amb animals que es troben sota el control humà, i a més amb una sèrie de problemàtiques de conducta degut a les experiències passades, alguns cuidadors parlen amb els ximpanzés com si fossin nens. Els mateixos cuidadors reconeixen aquesta problemàtica i afirmen que és conseqüència de conviure dins d'un mateix espai (3). M'agradaria subratllar però, que aquest tipus d'interaccions només es donen en situacions que l'animal requereixi de cert recolzament per part dels humans.

És interessant reflexionar sobre aquesta contradicció, on per una banda un dels objectius de la Fundació és difondre l'idea que els ximpanzés són animals salvatges que pertanyen a la natura els quals han de “des-humanitzar” -reafirmant així la barrera entre humà-animal i cultura-natura-, però per altre banda, les interaccions que mantenen amb ells i la relació que es crea entre ambdós espècies -descrita com una relació d'amistat construïda sobre un fort vincle afectiu- condueix a unes pràctiques que no s'adiuen amb el discurs.

Un cop analitzat un dels components de la relació cuidador-ximpanzé, seria bo estudiar la percepció dels ximpanzés. Malauradament, amb ells no em vaig poder comunicar però si vaig demanar als cuidadors que em descrivissin la percepció dels

ximpanzés respecte els treballadors de la Fundació. Segons ells, els ximpanzés perceben als cuidadors com a éssers que formen part de la seva realitat, situats a la perifèria d'aquesta però, amb un grau important de poder, com assenyala el Dídac:

“(...) personalmente creo que no nos ven como alfas o algo así, yo creo que nos ven como algo fuera, pero con un cierto respeto porque saben que somos nosotros quienes decidimos algunas cosas y lo saben” (Dídac, 26 anys, cuidador responsable).

En aquest sentit, els ximpanzés són conscients de que els humans tenen el control sobre ells, però al mateix temps en algunes ocasions saben donar un gir i ocupar la posició de dominants ². Gairebé tots els cuidadors han descrit els ximpanzés com animals manipuladors, en el sentit que són capaços d'utilitzar estratègies per aconseguir certes coses, per exemple quan volen reclamar l'atenció dels cuidadors fan les coses malament i així aconseguir la atenció anhelada. La relació cuidador-ximpanzé esdevé una espècie de joc de dominació i manipulacions regida per interessos d'ambdós bàndols. Quan els ximpanzés els hi interessa són molt submisos, mentre que quan no hi ha un incentiu positiu, creen un camp de lluita i es mostren poc disposats a complir les ordres dels cuidadors. Els cuidadors però, també saben desenvolupar certes estratègies per tal que l'animal sigui submís.

Aquestes estratègies de manipulacions i dominació es donen gràcies a la comunicació que s'estableix entre ambdues espècies. Aquesta comunicació es basa principalment en el llenguatge corporal, paraules, sons i la situació del moment que ajuda a donar sentit.

Algunes conclusions

Malgrat que el present article és tant sols una aproximació on queden molts fils d'on estirar i aprofundir, les conclusions que se'n poden extreure de la present investigació tenen una doble interpretació: la primera en el sentit discursiu dels informants, i la segona, en relació a les pràctiques dels entrevistats.

Per una banda, el principal resultat que sorgeix de la interpretació del discurs dels entrevistats sobre la cosmovisió del món animal -exceptuant un o dos individus -, és

² Un exemple d'ocupar la posició de dominació és quan fan “displays” (demostracions de poder), i és aleshores que el cuidador s'ha de mostrar submís per tal que el primat es calmi.

que segueixen verbalitzant un discurs molt dualístic i mostren una clara frontera entre el que és humà i el que és animal.

Per altre banda, respecte la praxis que mantenen els entrevistats en la relació humà-animal, ha estat mitjançant el mètode d'observació on he pogut contemplar com es dona un procés d'humanització en els animals. Aquest fenomen és causat per dos factors principals:

El primer, és que a pesar del discurs dualístic que emeten els entrevistats on mostren una clara frontera entre l'esfera humana i l'esfera animal, el fet de tenir una cosmovisió antropocèntrica ha conduït a un afany de fer més humans a aquells animals que mantenen una relació afectiva amb les persones.

El segon factor d'aquesta tendència a humanitzar als animals, ha esdevingut degut a l'influència causada per part de les pel·lícules, espectacles, dibuixos, publicitat, etc. que han propiciat a reconfigurar la representació social del món animal de forma més "humanitzada".

D'aquesta manera, en relació a la pregunta formulada sobre si la frontera humà-animal s'està reconfigurant, podríem concloure que sorgeix una contradicció entre el discurs i la praxis. Mentre que el discurs es manté força dualístic (per tant sense gaires canvis respecte anys enrere), la praxis sembla que sí s'està reconfigurant, degut sobretot a aquesta humanització (en el cas de les mascotes i els ximpanzés).

Aquesta contradicció podria donar lloc a una nova investigació sobre la comparació d'estudis anteriors de la relació humà i animal, contextualitzats a Catalunya en una altre període històric, amb altres estudis realitzats a l'actualitat per tal de verificar si hi ha hagut un canvi en l'esmentada relació.

Pel que fa la hipòtesi inicial on es proposava que quanta més proximitat afectiva es doni en la relació humà i animal, major n'era el canvi que es produeix en el conjunt de representacions socials sobre els límits al voltant del món animal; he pogut comprovar a través del estudi empíric, la dificultat de verificar en totalitat la hipòtesi, donada la complexitat d'aquesta temàtica. De fet, el fenomen d'humanitzar en sí (que forma part d'un dels elements principals respecte la relació humà-animal que s'està reconfigurant) és molt complex, i requeriria d'una investigació més acurada i focalitzada. Tot i així, he trobat que la frontera entre l'humà i l'animal segueix essent més viva del que en un inici pensava.

Finalment, hi ha una perspectiva que es va obrir arrel de l'observació en el treball de camp que m'agradaria reprendre en una futura investigació. Es tracta de l'àmbit de la

comunicació no verbal ja sigui amb mascotes o amb els mateixos ximpanzés. Penso que seria un estudi molt interessant a l'hora d'intentar reformular la frontera entre l'humà i l'animal.

Bibliografia

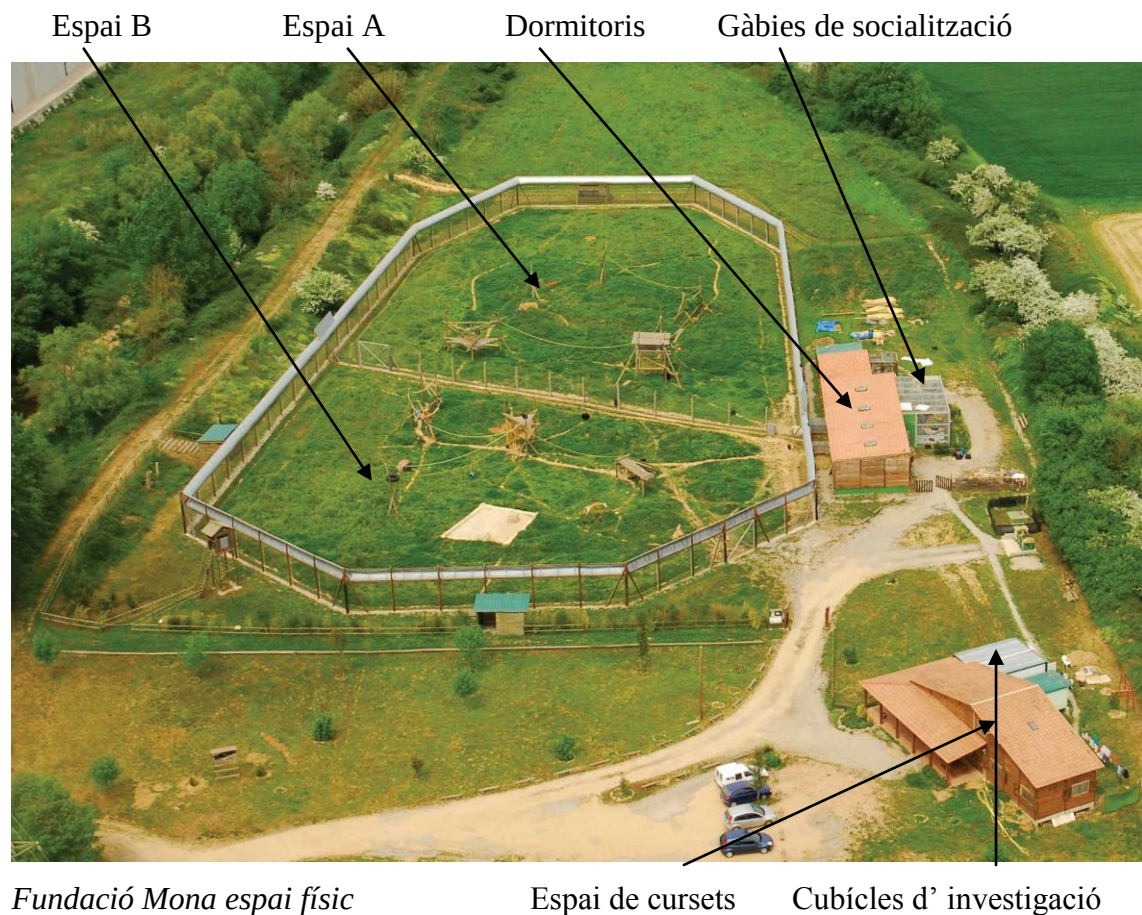
- ARISTÓTELES (1969). *De anima*. Buenos Aires: Juárez Editor S.A
- BARTRA, R. (1996). *El salvaje en el espejo*. Barcelona: Ediciones Destino, S.A.
- DARWIN, C. (1988) [1859]. *El origen de las especies*. Madrid: Editorial Debate S.A.
- DESCARTES, R. (2005) [1641]. *Meditaciones metafísicas*. Oviedo: KRK
- DESCOLA, Ph. (2012) [2005]. *Más allá de naturaleza y cultura*. Buenos Aires: Amorrutu.
- DE WAAL, F. (2002) [2001]. *El simio y el aprendiz de sushi*. Buenos Aires: Ediciones Paidós.
- FOOTS, R. (1999) [1997]. *Primos hermanos*. Barcelona: Ediciones B, S.A.
- LEAKEY, R. (1994) [1992]. *Nuestros orígenes. En busca de lo que nos hace humanos*. Barcelona: Critica
- RONZÓN, E. (1991). *Antropología y antropologías. Ideas para una historia crítica de la antropología española. El siglo XIX*. Oviedo: Pentalfa ediciones.
- STOLKE, V. (2011) "Presentación simposio internacional "Naturaleza o cultura? Un debate necesario". *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia* 27: 5-9
- DESCOLA, P. (2011) "Human natures". *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia* 27: 11-25
- VENTURA, M. (2011) "Formes de comunicació ameríndies, entre la natura i la cultura". *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia* 27:123-135

Notes

- (1). "(...) la domesticación al fin y al cabo creo que es un sometimiento de un animal a otro." (Vanesa, 33 anys estudiant d'antropologia)
- (2). "Yo creo que llevan ya tantísimos años viviendo con humanos que es casi una simbiosis, o sea tu me das yo te doy, y realmente a los perros les gusta tener un dueño, también les gusta tener otro perro, pero les gusta tener un dueño, a los gatos les gusta tener dueño" (Anna, 33 anys, cuidadora responsable)

(3). *“yo lo trato sí como si fueran personas, pero con la conciencia de saber realmente lo que son”, “es complicado de explicar decir “no yo es que lo deshumanizo” pero luego me vas a ver diciéndole “ohh mi guapo” pero porque tengo que verlo cada día a este animal va tener que verme cada dia le guste o no”*
 (Anna, 33 anys, cuidadora responsable)

Annexes

Gàbies de socialització